

Qazaqstan Respublikasy Zañnama jáne quqyqtyq aqparat institýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №1 (64)-2021

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заннама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған баслымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСБК 30.05.2013 ж.
№894 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - Қазақстанның еңбек сіңірген
қайраткері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – ҚР еңбек сіңірген
мәдениет қайраткері (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қазбаева Ә.Г. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Казиев З.Г. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Киязова А.Ж. – LL.M. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қоныс В.Т. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрғазиев Б.Қ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қыргызстан)

Журнал редакциясы

Джамбуришин К.А.
Колтубаева Г.Б.
Тасирова А.С.
Жұмагелдина Б.Ж.
Байленова А.Қ.
тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің

БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
010000, Нұр-Сұлтан қ., Қабанбай-батыр
даңғ., 19, Е-блогы, 306-каб. тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы..... 7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Заң жобалау қызметіндегі жариялылықты
қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасында норма
шығаруды жетілдіру мәселелері бойынша заңнамалық түзетулер
қабылдау тұрғысынан ғылыми құқықтық сараптаманы жаңғырту
мәселелері 13

Л.Т. ЖАНҰЗАҚОВА, Б.Қ. НҰРҒАЗИНОВ,
А.А. КАРАЕВ Заңнамалық және заңға тәуелді реттеудің
аражігін ажыратудың кейбір мәселелері..... 22

Р.С. МЕЛЬНИК Әкімшілік қалау: ұғымы, түрлері және
қолданылу заңдылығы шарттары 35

Н. СӘУЛЕН, Н. СӘУЛЕН, Р.Д. БЕРНАЗАРОВА
Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдірудегі әкімшілік
реформалар 47

Т.Б. ЖҰМАҒҰЛОВ, Г.С. ДӘРІБАЕВ Рухани жаңғыру
аясында құқықтық мәдениетті арттырудағы құқықтық
тәрбие және білім берудің маңыздылығы..... 57

Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА Мемлекеттік органдардың
әрекеттеріне, әрекетсіздігіне дау айту туралы істер
бойынша сот ісін жүргізу институты: қалыптасу кезеңдері..... 71

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.Ж. ҚИЯЗОВА Корпоративтік актілер кәсіпкерлік
және кәсіби қызметтің өзін-өзі реттеу құралы ретінде 80

С.А. АКИМБЕКОВА, Н.Р. МАКСАТОВ
Сот және прокуратураның өзара іс-қимылы: теория
және практика мәселелері 91

С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Жалдау (жалға алу)
саласындағы тұрғын үй заңнамасын жетілдіру мәселесі..... 99

Б.О. АЛТЫНБАСОВ Құқықтық зерттеудің
эмпирикалық әдістерін пайдаланудың теориялық
негіздері: халықаралық тәжірибе 108

М.Х. ХАСЕНОВ, Р.О. БУКЕНОВ
Қазақстан Республикасында дене шынықтыру және
спорт саласындағы еңбекті құқықтық реттеудегі
олқылықтар мен қайшылықтар 120

С.А. ЫНТЫМАҚОВ Қордың құқықтық жағдайына
қатысты кейбір құқықтық мәселелер 132

А.К. ҚАЛДЫБАЕВ Шарт еркіндігі принципі және
корпоративтік келісім 142

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

В.И. МАЙОРОВ, П.В. ВОЛОШИН, С.В. ПОЛЯКОВА,
О.Н. ДУНАЕВА Ресейдегі жол қозғалысына
қатысушылардың қауіпсіздігін тәуекелге бағытталған
тәсіл негізінде қамтамасыз ету 152

Д.А. ФИНК Адвокаттың қылмыстық-процестік ақпаратқа
қол жеткізу құқығын іске асырудың кейбір мәселелері 159

Б.Ж. ҚЫЗДАРБЕКОВА, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Заңнамадағы «терроризм актісі» түсінігі және қылмыстық жауаптылықтан босату шарттары.....	165
Е.А. ОМАРОВ, Ж. ҚҰМАРБЕКҚЫЗЫ Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша мүлікті тәркілеудің құқықтық табиғаты	173
Ф.С. ЖАҚСЫБЕКОВА Экологиялық қылмыстылыққа қарсы күрес жүргізудегі қылмыстық саясат	184
Г.А. ҚУАНАЛИЕВА, Г.Н. РАХИМОВА, Р.А. АБДЫРАИМОВ Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісін анықтаудың кейбір мәселелері	191
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА, Д.Ө. САЛЫҚОВА Халықаралық қылмыстық сот төрелігі органдары: генезисі, халықаралық қылмыстық соттың пәндік юрисдикциясы, рим жарғысын ратификациялау мәселелері	200
Құқықтық мониторинг	
А.Қ. ҚАНАТОВ, К.Е. ИСМАҒҰЛОВ Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның Қазақстан Республикасы заңнамасы жүйесіндегі орны (құқықтық талдау)	213
М.И. ДЯЧУК Қазақстан Республикасында медиация институтын дамыту	219
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
Е.С. САФУАНИ Заңнамада терминдерді қолданудың кейбір проблемалары.....	233
Л.С. ТҰРҒАНБАЕВА Мемлекеттік тілдегі лингвистикалық сараптама мәселелері	238
Жас ғалым мінбері	
А.М. НЕМЕРЕБАЕВА Мәслихаттар өкілді органдар ретінде және олардың азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысу құқығын жүзеге асырудағы рөлі	244
А.О. МАКРУШИН Қазақстан Республикасындағы заң консультанттарының қызметін реттеудегі кейбір мәселелер туралы	251
А. МУСАХАН Халықаралық әдет-ғұрып құқығы нормаларының Еуропалық Одақ құқығында қолданылуы	258
С.Т. ӘБИРБЕК Халықаралық құқықтағы танылмаған мемлекеттер құқығы	266
М.Е. САҒЫНАЕВ, А.Т. БАЙЗАКОВ Италиялық жазушы Пьеранжело Каталаның еңбектеріндегі <i>ius fetiale</i> түсінігі	277
А.Ж. ҚАЛМАҒАМБЕТОВ, Г.Н. КҮЗЕМБАЕВА Нормативтік құқықтық актілерге заң сараптамасын құқықтық реттеудегі кемшіліктер және оның құқықтық салдары (Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2020 жылғы 2 желтоқсанда №21716 тіркелген, Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының 2020 жылғы 30 қарашадағы № 114 қаулысы мысалында)	285
Д.М. СӘРСЕМБАЕВ Еуразиялық интеграция шеңберіндегі халықаралық-құқықтық валюталық реттеу (бірыңғай валюта туралы мәселеге қатысты).....	294
Р.Ж. ҚОЖАХМЕТОВА Кәмелетке толмағандардың суицидтерін алдын алудың құқықтық аспектілері және құқықтық жүйеге ұсыныстарды имплементациялау бойынша ұсынымдар	304
«Жаршының» архивтегі беттері	
Р.Н. ЮРЧЕНКО Алқабилер қатысатын қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізудің кейбір мәселелері туралы (ҚР ЗИ Жаршысы №4-2006 ж. – 79-97 бб.).....	313
С.С. ҚАРЖАУБАЕВ з.ғ.к. Р.Н. Юрченконың «Алқабилер қатысатын қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізудің кейбір мәселелері туралы» ғылыми жарияланымына қайта оралғанда	331
Есімнама	
Журналдың редколлегия мүшесі, заң ғылымдарының докторы	
Қ.Х. Рахимбердин – 50 жаста	336
М.Р. ГЕТА Ғалым, азамат, педагог, құқық қорғаушы (заң ғылымдарының докторы	
Қ.Х. Рахимбердиннің 50 жылдығына орай)	337
Библиография	
«Европейская система защиты прав человека: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Абашидзе А.Х., Алисиевич Е.С. (под редакцией Абашидзе А.Х. – М.: Юрайт, 2017. – 140 с.)» атты кітапқа рецензия.....	341

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №1 (64)-2021

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издаётся с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – Заслуженный деятель
Казахстана (Нур-Султан, Казахстан) –
(председатель)
Абайдильдинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – заслуженный деятель
культуры РК (Нур-Султан, Казахстан)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LL.M. (Нур-Султан,
Казахстан)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Казиев З.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Каирбаева Л.К. – PhD (Нур-Султан,
Казахстан)
Князова А.Ж. – LL.M. (Нур-Султан,
Казахстан)
Конусова В.Т. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редакция журнала
Джамбуршин К.А.
Колтубаева Г.Б.
Тасирова А.С.
Жумагелдина Б.Ж.
Байленова А.К.
тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Нур-Султан, пр. Кабанбай батыра, 19,
блок Е, каб. 306, тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции..... 9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Вопросы обеспечения публичности
в законопроектной деятельности и модернизации научной
правовой экспертизы в свете принятия в Республике Казахстан
законодательных поправок по вопросам совершенствования
нормотворчества 13

Л.Т. ЖАНУЗАКОВА, Б.К. НУРГАЗИНОВ,
А.А. КАРАЕВ Некоторые вопросы разграничения
законодательного и подзаконного регулирования 22

Р.С. МЕЛЬНИК Административное усмотрение:
понятие, виды и условия правомерности применения 35

Н. САУЛЕН, Н. САУЛЕН, Р.Д. БЕРНАЗАРОВА
Административные реформы в совершенствовании
системы государственного управления 47

Т.Б. ЖУМАГУЛОВ, Г.С. ДАРИБАЕВ Важность
правового воспитания и образования в повышении
правовой культуры в контексте модернизации
общественного сознания 57

Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА Институт судебного
производства по делам об оспаривании действий,
бездействий государственных органов: этапы
становления 71

Гражданское и гражданско-процессуальное право

А.Ж. КИЯЗОВА Корпоративные акты как средство
саморегулирования предпринимательской и
профессиональной деятельности 80

С.А. АКИМБЕКОВА, Н.Р. МАКСАТОВ
Взаимодействие суда и прокуратуры: вопросы
теории и практики 91

С.С. КАРЖАУБАЕВ К вопросу совершенствования
жилищного законодательства в сфере аренды 99

Б.О. АЛТЫНБАСОВ Теоретические основы
использования эмпирических методов правового
исследования: международный опыт 108

М.Х. ХАСЕНОВ, Р.О. БУКЕНОВ Пробелы и
коллизии правового регулирования труда в сфере
физической культуры и спорта в Республике Казахстан 120

С.А. ЫНТЫМАКОВ Некоторые правовые вопросы,
касающиеся правового положения фонда 132

А.К. КАЛДЫБАЕВ Принцип свободы договора
и корпоративный договор 142

Уголовное право и уголовный процесс

В.И. МАЙОРОВ, П.В. ВОЛОШИН, С.В. ПОЛЯКОВА,
О.Н. ДУНАЕВА Обеспечение безопасности участников
дорожного движения в России на основе риск-
ориентированного подхода 152

Д.А. ФИНК Некоторые вопросы реализации права
адвоката на доступ к уголовно-процессуальной информации 159

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА	
Понятие «акт терроризма» в законодательстве и условия освобождения от уголовной ответственности.....	165
Е.А. ОМАРОВ, Ж. КУМАРБЕККЫЗЫ Правовая природа конфискации имущества по уголовному законодательству Республики Казахстан	173
Ф.С. ЖАКСЫБЕКОВА Уголовная политика в борьбе с экологической преступностью.....	184
Г.А. КУАНАЛИЕВА, Г.Н. РАХИМОВА, Р.А. АБДЫРАИМОВ Некоторые вопросы определения субъекта уголовного правонарушения.....	191
Международное право и сравнительное правоведение	
Ж.О. КУЛЖАБАЕВА, Д.О. САЛЫКОВА Органы международного уголовного правосудия: генезис, предметная юрисдикция международного уголовного суда, проблемы ратификации римского статута.....	200
Правовой мониторинг	
А.К. КАНАТОВ, К.Е. ИСМАГУЛОВ Место Декларации о государственном суверенитете в системе законодательства Республики Казахстан (правовой анализ)	213
М.И. ДЯЧУК Развитие института медиации в Республике Казахстан	219
Из практики законотворчества на государственном языке	
Е.С. САФУАНИ Некоторые проблемы использования терминов в законодательстве	233
Л.С. ТУРГАНБАЕВА Проблемы лингвистической экспертизы на государственном языке	238
Трибуна молодого ученого	
А.М. НЕМЕРЕБАЕВА Маслихат как представительные органы и их роль в осуществлении прав граждан на участие в управлении делами государства	244
А.О. МАКРУШИН О некоторых вопросах регулирования деятельности юридических консультантов в Республике Казахстан	251
А. МУСАХАН Применение норм международного обычного права в праве Европейского Союза.....	258
С.Т. АБИРБЕК Право непризнанных государств в международном праве	266
М.Е. САГИНАЕВ, А.Т. БАЙЗАКОВ Понятие <i>ius fetiale</i> в трудах итальянского романиста Пьеранжелло Каталано	277
А.Ж. КАЛМАГАМБЕТОВ, Г.Н. КУЗЕМБАЕВА О недостатках правового регулирования юридической экспертизы нормативных правовых актов и их юридических последствиях (на примере Постановления Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка № 114 от 30 ноября 2020 года, зарегистрированного Министерством юстиции Республики Казахстан 2 декабря 2020 года № 21716).....	285
Д.М. САРСЕМБАЕВ Международно-правовое валютное регулирование в рамках евразийской интеграции (к вопросу о единой валюте)	294
Р.Ж. КОЖАХМЕТОВА Правовые аспекты предупреждения суицидов несовершеннолетних и рекомендации по имплементации предложений в правовую систему	304
Архивные страницы «Вестника»	
Р.Н. ЮРЧЕНКО О некоторых вопросах судопроизводства по уголовным делам с участием присяжных заседателей (статья в Вестнике ИЗ РК №4-2006 г. – С. 79-97)	313
С.С. КАРЖАУБАЕВ Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. Р.Н. Юрченко «О некоторых вопросах судопроизводства по уголовным делам с участием присяжных заседателей»	331
Персоналии	
Члену редколлегии журнала, доктору юридических наук К.Х. Рахимбердину – 50 лет.....	336
М.Р. ГЕТА Ученый, гражданин, педагог, правозащитник (в честь 50-летнего юбилея доктора юридических наук К.Х. Рахимбердина)	337
Библиография	
Рецензия на книгу «Европейская система защиты прав человека: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Абашидзе А.Х., Алисиевич Е.С.; под редакцией Абашидзе А.Х. – М.: Юрайт, 2017. – 140 с.»	341

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №1 (64)-2021

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2006

All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz

Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №894 from 05.30.2013)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *Honored Personality of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan) – (Chairman)*
Abaydeldinov E.M. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Abyzov R.M. – *d.j.s. (Barnaul, Russian)*
Belih V.S. – *d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)*
Gubin E.P. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Melnik R.S. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Moiseev A.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Muromcev G.I. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Malinovskiy V.A. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Unzila Shapak – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*
Aiymbetov M.A. – *Honored Worker of Culture of Kazakhstan, (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*
Dzhangarashev R.M. – *LLM (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Kabayeva A.G. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Kaziyev Z.G. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Kairbaeva L.K. – *PhD (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Kiyazova A.Zh. – *LLM (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Konusova V.T. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Nurgazinov B. K. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Nurmagambetov R.G. – *PhD (Chelyabinsk, Russian)*
Primashev N.M. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*

The editorial staff

Dzhamburshin K.A.
Koltubayeva G.B.
Tassirova A.S.
Zhumageldina B.Zh.
Bailenova A.K.
tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address:

The Republic of Kazakhstan, 010000, Nur-Sultan, Kabanbay-batyr ave., 19, block E, office 306, tel.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV Issues of ensuring publicity in legislative activity and modernization of scientific legal expertise in light of adoption of legislative amendments in the Republic of Kazakhstan on improving rule-making 13

L.T. ZHANUZAKOVA, B.K. NURGAZINOV,

A.A. KARAYEV Certain questions of definition of legislative and sublegal regulation 22

R.S. MELNYK Administrative Discretion: Concept, Types and Conditions of Application Eligibility 35

N. SAULEN, N. SAULEN, R.D. BERNAZAROVA

Administrative reforms in the improvement of the public administration system 47

T. ZHUMAGULOV, G. DARIBAYEV The importance of legal education and education in improving the legal culture in the context of modernization of public consciousness..... 57

ZH.Y. SAILIBAYEVA Institute of Judicial Proceedings in Cases of Challenging Actions, inaction of State Bodies: Stages of Formation 71

Civil and Civil Procedure Law

A.J. KIYAZOVA Corporate acts as a means of self-regulation of business and professional activities 80

S.A. AKIMBEKOVA, N.R. MAXATOV Interaction of court and prosecutor's office: issues of theory and practice 91

S.S. KARZHAUBAYEV On the issue of the improvement of the housing legislation in the field of rent 99

B.O. ALTYNBASOV The theoretical framework of using empirical legal research methods: international experience 108

M.K. KHASSENOV, R.O. BUKENOV The gaps and collisions in legal regulation of labor in the sphere of physical culture and sport in the Republic of Kazakhstan..... 120

S.A. YNTYMAKOV Certain legal issues concerning the legal status of the foundation 132

A. KALDYBAYEV The principle of freedom of contract and corporate contract..... 142

Criminal law and Criminal procedure

V.I. MAYOROV, P.V. VOLOSHIN, S.V. POLYAKOVA, O.N. DUNAEVA Ensuring the safety of road users in Russia based on a risk-based approach..... 152

D.A. FINK Certain issues on relation to the exercise of the right of counsel to access to criminal procedure information..... 159

B.ZH. KYZDARBEKOVA, E.N. KALIAKPEROVA The concept of «act of terrorism» in the legislation and conditions for exemption from criminal liability.....	165
Y.A. OMAROV, ZH. KUMARBEEKYZY The legal nature of confiscation under the criminal law of the Republic of Kazakhstan	173
F.S. ZHAXYBEKOVA Criminal policy in the fight against environmental crime.....	184
G.A. KUANALIYEVA, G.N. RAKHIMOVA, R.A. ABDYRAIMOV Certain issues of determining the subject of a criminal offense	191
International law and Comparative law	
ZH. KULZHABAYEVA, D. SALYKOVA International criminal justice bodies: genesis, subject jurisdiction of the international criminal court, problems of ratification of the rome statute	200
Legal monitoring	
A.K. KANATOV, K.E. ISMAGULOV Place of the declaration of state sovereignty in the system of legislation of the Republic of Kazakhstan (legal analysis)	213
M.I. DYACHUK Development of the mediation institute in the Republic of Kazakhstan	219
From the lawmaking practice in the official language	
E.S. SAFUANI Certain problems with the use of terms in legislation.....	233
L.S. TURGANBAYEVA Problems of linguistic examination in the state language.....	238
Young researchers' tribune	
A.M. NEMEREBAYEVA Maslikhat as representative bodies and their role in the exercise of the right of citizens to participate in the governance of state	244
A.O. MAKRUSHIN On some issues of regulation of the activity of legal consultants in the Republic of Kazakhstan	251
A. MUSSAKHAN Application of customary international law norms within European Union law.....	258
S. ABIRBEK The law of unrecognized states in international law	266
M.E. SAGINAYEV, A.T. BAIZAKOV The concept of ius fetiale in the works of the italian novelist Pierangelo Catalano	277
A.ZH. KALMAGAMBETOV, G.N. KUZEMBAYEVA On the fault of legal regulation of the legal expertise of normative legal acts and their legal consequences (On the example of the Board Decree of the Agency of the Republic of Kazakhstan for the Regulation and Development of the Financial Market No. 114 dated November 30, 2020, registered by the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on December 2, 2020 No. 21716)	285
D.M. SARSEMBAYEV International legal regulation of currency in the framework of eurasian integration (on the issue of the single currency).....	294
R. KOZHAKHMETOVA Legal aspects of preventing suicide of minors and recommendations for the implementation of proposals in the legal system	304
The archive pages of the «Bulletin»	
R.N. YURCHENKO On certain issues of jury trials in criminal cases (article in Bulletin of the IL RK No. 4-2006 - P. 79-97).....	313
S.S. KARZHAUBAYEV Returning to the scientific publication of, candidate of Law, R.N. Yurchenko, «On certain issues of trial by jury in criminal cases».	331
Personalities	
Member of the Editorial Board, Doctor of Law K.H. Rakhimberdin is 50 years old	336
M.R. GETA Scientist, citizen, educator, human rights activist (in honor of the 50th anniversary of Doctor of law K.Kh. Rakhimberdin)	337
Bibliography	
Review of the book «The European System of Human Rights Protection»: textbook for undergraduate and graduate studies / A.Kh. Abashidze, E.S. Alisieovich; edited by A.Kh. Abashidze – M.: Юпайт, 2017. – 140 p. Review of the	341

8. Ахметов А.С. Административная реформа - основа модернизации системы государственного управления РК // <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-reforma-osnova-modernizatsii-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazahstan>.
9. Томмас Джефферсон «О демократии». Высказывания и максимы. <http://www.agitclub.ru/spezhran/amer/jeff/maxims.htm>.

REFERENCES

1. Pikul'kin A.V. Sistema gosudarstvennogo upravleniya. Uchebnik. M. 2017. «Izdatel'stvo YUNITI-DANA», 2017. // <https://znaniy.com/bookread2.php?book=1028611&spec=1>.
2. Alekseev S.V. Ponyatie gosudarstvennogo upravleniya v sovremennoj nauke administrativnogo prava // <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-gosudarstvennogo-upravleniya-v-sovremennoj-nauke-administrativnogo-prava>.
3. Kalganova L.A. Komparativnye issledovaniya evropejskoj i rossijskoj modelej gosudarstvennogo upravleniya // <http://www.intelros.ru/pdf/sinergiya/9/1.pdf>.
4. Halikova SH.B., Kajdarova A.S. Administrativnaya reforma v RK: problemy, tendencii, perspektivy. <http://pps.kaznu.kz/en>.
5. Nisnevich YU.A. Administrativnaya reforma: celi i rezul'taty. <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-reforma-tseli-i-rezultaty>.
6. Nugmanova E.A. Teoretiko-pravovye osnovy provedeniya administrativnoj reformy v respublike kazahstan <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-pravovye-osnovy-provedeniya-administrativnoj-reformy-v-respublike-kazahstan>.
7. Muhamedzhanov E.B. Konstitucionnye osnovy administrativnoj reformy Respubliki Kazahstan // <https://www.sovremennoepravo.ru/>.
8. Ahmetov A.S. Administrativnaya reforma - osnova modernizatsii sistemy gosudarstvennogo upravleniya RK // <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-reforma-osnova-modernizatsii-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazahstan>.
9. Tommas Dzhefferson «O demokratii». Vyskazyvaniya i maksimy. <http://www.agitclub.ru/spezhran/amer/jeff/maxims.htm>.

ӘОЖ 340.12

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТИ АРТТЫРУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Тимур Байжұманұлы Жұмағұлов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Құқық және экономика факультеті, Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Философия докторы(PhD), Алматы облысы, Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhmagulov.timur@mail.ru

Ғалымжан Серікжанұлы Дәрібаев

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Құқық және экономика факультеті, «Құқықтану» мамандығының 2 курс магистранты, Алматы облысы, Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: galimzhan_2016@mail.ru

Түйін сөздер: құқықтық сана, құқықтық мәдениет, тәрбие, құқықтық тәрбие, құқықтық тәрбие беру нысандары, құқықтық білім беру, құқықтық насихат, заң практикасы.

Аннотация. Аталған мақалада құқықтық мәдениет ұғымы және азаматтар арасында құқықтық мәдениет деңгейін арттырудың негізгі бағыттары қарастырылған. Құқықтық мәдениет дегеніміз - тұлғаның құқықтың мәнін түсіне отырып, құқық нормаларына сәйкес өз іс-әрекетін бағыттай алуы, айналасындағы басқа адамдардың құқықтарына сыйластықпен қарай білуі. Құқықтық мәдениеттің түрлеріне нақты мысалдар келтіріле отырып сипаттама берілген. Авторлар мақаланың негізгі өзегі ретінде құқықтық мәдениетті арттырудағы құқықтық тәрбие мен білім беруді алған. Құқықтық тәрбие - бұл азаматтардың заңдарды құрметтеуге деген құқықтық саналарын қалыптастыру. Құқықтық тәрбие беру баланың жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың бойына жоғары идеялық пен қоғамдық меншікке қатынасты көзқарасты дарытудың асыл міндеттерін атқарады. Елімізде жастарға құқықтық тәрбие беру ісіне үнемі маңыз беріп келеді. Себебі, қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі - азаматтар арасындағы құқықтық сауаттылық деңгейінің төмендігі, құқықтық нигилизм, жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтар құқықтық тәрбиелеу процесін жүйелі түрде ұйымдастыруды қажет етіп отыр. Әсіресе, құқықтық тәрбиелеудің бірегей формасы - құқықтық білім беру азаматтардың құқықтық сана-сезімін арттыруда маңызы зор. Соның қатарында жас ұрпаққа құқықтық білім беру - оларды әр ісінде жауапты болуға, тәртіпке бағынуға, заңды құрметтеуге, өз құқықтары мен міндеттерін біліп, құқықтық тұрғыда сауатты және мәдениетті болуға баулиды. Мақаланы жазу барысында анализ, бақылау, нақтылау секілді ғылыми әдістер қолданылған. Авторлардың мақаланы жазудағы мақсаты - құқықтық мәдениетті арттырудың бағыттарын зерттеу. Зерттеу барысында авторлар қазақстандық және шетелдік ғалымдардың осы бағыттағы ғылыми құнды еңбектерін нақты қолдана отырып, кеңінен пайдаланып жазған.

ВАЖНОСТЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Жумагулов Тимур Байжуманович

Заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин факультета права и экономики Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), Алматинская область, город Талдыкорган, Республика Казахстан, e-mail: zhmagulov.timur@mail.ru.

Дарибаев Галымжан Серикжанович

Магистрант 2 курса факультета права и экономики по специальности «Юриспруденция» Жетысуского университета имени И. Жансугурова, Алматинская область, город Талдыкорган, Республика Казахстан, e-mail: galimzhan_2016@mail.ru

Ключевые слова: правовое сознание, правовая культура, воспитание, правовое воспитание, формы правового воспитания, правовое образование, правовая пропаганда, юридическая практика.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие правовой культуры и основные направления повышения уровня правовой культуры граждан. Правовая культура - это способность человека понимать суть закона, направлять свои действия в соответствии с нормами права, уважать права окружающих. На конкретных примерах описаны виды правовой культуры. Авторы делают акцент на правовое воспитание и образование в повышении правовой культуры. Правовое воспитание - это формирование у граждан правосознания и соблюдения закона. Правовое воспитание ставит перед собой благородную задачу - сформировать личность ребенка и привить ему высокое идеологическое и социальное отношение к собственности. В стране всегда придавалось большое значение правовому воспитанию молодежи. Потому что сегодня одной из самых актуальных проблем является

ся низкий уровень правовой грамотности граждан, правовой нигилизм, правонарушение несовершеннолетних, что требует систематической организации процесса правового воспитания. В частности, уникальная форма правового воспитания - правовое образование очень важна в повышении правовой грамотности граждан. В частности, правовое воспитание подрастающего поколения учит их быть ответственным, дисциплинированным, уважать закон, знать свои права и обязанности, быть юридически грамотным и культурным. При написании статьи использовались такие научные методы, как: анализ, наблюдение, уточнение. Целью авторов является исследования направлений повышения правовой культуры. В ходе исследования авторы широко использовали ценные научные труды казахстанских и зарубежных ученых в этой области.

THE IMPORTANCE OF LEGAL EDUCATION AND EDUCATION IN IMPROVING THE LEGAL CULTURE IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS

Zhumagulov Timur

Head of the Department of state and legal disciplines of the faculty of law and economics of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, PhD., Almaty Region, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhumagulov.timur@mail.ru

Daribayev Galymzhan

Master student of the faculty of law and economics, majoring in «Jurisprudence» of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Almaty Region, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan, e-mail: galimzhan_2016@mail.ru

Key words: legal consciousness, legal culture, education, legal education, forms of legal education, legal propaganda, legal practice.

Abstract. The article discusses the concept of legal culture and the main directions of increasing the level of legal culture of citizens. Legal culture is the ability of a person to understand the essence of the law, direct his actions in accordance with the norms of law, and respect the rights of others. The types of legal culture are described using specific examples. The authors focus on legal education and education in improving legal culture. Legal education is the formation of legal awareness and observance of the law among citizens. Legal education sets itself a noble task - to shape the personality of the child and instill in him a high ideological and social attitude towards property. The country has always attached great importance to the legal education of young people. Because today one of the most pressing problems is the low level of legal literacy of citizens, legal nihilism, juvenile delinquency, which requires a systematic organization of the process of legal education. In particular, a unique form of legal education - legal education is very important in increasing the legal literacy of citizens. In particular, a unique form of legal education - legal education is very important in increasing the legal literacy of citizens. In particular, the legal education of the younger generation teaches them to be responsible, disciplined, respect the law, know their rights and obligations, be legally literate and cultured. When writing the article, such scientific methods as: analysis, observation, clarification were used. The aim of the authors is to study the directions of improving legal culture. In the course of the study, the authors made extensive use of valuable scientific works of Kazakhstani and foreign scientists in this area.

Кіріспе бөлім. Құқықтық сана деңгейінің артуы құқықтық мәдениетпен тығыз байланысты. Құқықтық мәдениет - бұл азаматтардың қоғамдық тәртіпке, мемлекет қабылдаған заң нормаларына сәйкес өз іс-әрекетін жүйелі түрде ұйымдастыруы мен реттеуі. Яғни, қоғамдық ортада өзін мәдениетті түрде ұстауы, мемлекет тарапынан қабылданған заңдарды білу, оған құрметпен қарау - құқықтық мәдениеттің негізгі белгілері болып табылады. Бірақ құқықтық мәдениет деңгейінің артуына құқықтық нигилизм кері әсерін тигізуі мүмкін. Құқықтық нигилизм дегеніміз - құқықтың әлеуметтік және тұлғалық құндылығын жоққа шығаратын, оны қоғамдық қатынастарды реттеудің жетілдірілмеген тәсілі деп санайтын қоғамдықой-пікірдің бағыты мен бағдары [1, 176]. Қазіргі қоғам жағдайында халық арасындағы құқықтық құбылыстарға деген негативті және пассивті қарым-қатынас өзекті мәселелердің бірі десек болады. Сөзімізге дәлел ретінде айтар болсақ, азаматтардың мемлекет қабылдаған заңнамалардан бейхабар болуы, заңдарға сенбеушілік, әртүрлі сипаттағы құқық бұзушылықтар, сыбайлас жемқорлық фактілері нигилизмнің айқын көрінісі. Сондықтан құқықтық нигилизмнің жолын кесуде әлеумет арасында құқықтық мәдениетті арттыру басым бағыттардың бірі болуы тиіс.

Негізгі бөлім. Құқықтық мәдениет қоғамның құқықтық сипатының жай-күйін көрсетеді және соған сәйкес құқықтық құндылықтар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасады. Енді құқықтық мәдениеттің негізгі түрлеріне тоқталсақ. Құқықтық мәдениеттің түрлері келесідей: қоғамдық құқықтық мәдениет, әлеуметтік топтың құқықтық мәдениеті және жеке тұлғалық құқықтық мәдениет. Қоғамның құқықтық мәдениеті қоғам мүшелерінің құқықтық санасының, құқықтық білімінің деңгейімен анықталады. Оны мынадай көрсеткіштер дәлелдей түседі:

- қоғамдағы және заң ғылымындағы теориялық, ғылыми ойлардың деңгейі;
- заңнамалар деңгейі (яғни, олардың ғылыми негізділігі, қоғам үшін тиімділігі);

- азаматтар мен лауазымды адамдардың құқықтық санасының деңгейі;

- құқық қорғау органдарының атқарған жұмысының деңгейі;

- құқықтық тәрбие мен білім беру жүйесінің жағдайы және т.б. [2, 495].

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2020 жылдың 1 қыркүйегінде жариялаған «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында: «Заңнаманы қолдануға қатысты шешім қабылдау кезінде көбіне тиісті талдау мен болжам жасалмайды. Шешім заң қолданушыларға ыңғайлы болу тұрғысынан қабылданады. Сондықтан «әкімшілік» және «қылмыстық» құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын қалыптастыру керек. Қоғамға және заң қауым-дастығына құқық бұзушылық үшін жаза белгілеудің қисыны түсінікті болады»-деп атап көрсеткендей, заңды жауапкершілік жөнінде азаматтарға заңнамалар бойынша нақтылы түсіндіру жүргізілуі керек. Сол кезде қоғамда құқықбұзушылық та болмайды және өз кезегінде азаматтардың құқықтық санасын арттыруға мүмкіндік береді¹. Ал әлеуметтік топтың құқықтық мәдениеті осы топтың сипатына байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Ол жоғары немесе орта арнаулы білімі бар адамдарды, зейнеткерлерді, құқық қорғау органдарының және мемлекеттік аппарат қызметкерлерін біріктіреді.

Келесі құқықтық мәдениеттің түрі - жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті. Бұл ең алдымен, адамның алатын білімімен және өмір салтымен қалыптасады. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті жеке адамның өз құқықтары мен міндеттерін білуінен, заңдарға құрмет көрсетуінен, өз әрекетін құқықтық норма талаптарына сай іске асыруынан көрінеді. Негізінен, әр адамның құқықтық мәдениеті негізінде әлеуметтік топтардың және қоғамның құқықтық мәдениеті қалыптасады. Сондықтан әрбір жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің жоғары болуы маңызды. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті келесідей көрсеткіштерге байланысты болып саналады:

¹ Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2020 жылдың 1 қыркүйегінде жариялаған «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауы // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты: www.akorda.kz.

- құқықты білу және түсіну;
- жеке сенімі негізінде заңды құрметтеу;
- құқықты пайдалану қабілеті мен дағдысы;
- өзінің мінез-құлық тәртібін заң талаптарына сәйкес бағындыру [2, 495-496]. Мемлекет қабылдаған заңдарды, Конституцияда көзделген құқықтары мен міндеттерін білу, оны тәжірибеде іске асыру құқықтық мәдениетті арттыра түседі.

Қазіргі заң ғылымында құқықтық мәдениет ұғымының мәні әр түрлі тәсілдер арқылы ашылады. Соның ішінде кең тарағаны - құқықтық мәдениетті зерттеудегі аксиологиялық тәсіл. Мұнда құқықтық мәдениет құқықтық құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылады. Аталған жүйеге құқықтық сана, заң ғылымы, заңнама, құқықтық тәртіп, құқықтық қызмет жатқызылады. Бұл жүйе қоғамның дамуы кезінде құрылады. Құқықтық құндылықтар бағытында құқықтық мәдениет гуманизм ұғымымен байланысты болып келеді. Осы көзқарасты А.Оразалиева, В.Сальников секілді заңгер ғалымдар ұстанады. Шын мәнінде, қоғамдағы құқықтық тәртіптің нығаюы, азаматтардың құқықтық санасының артуы тікелей адамгершілік қасиеттермен байланысты. Адам бойындағы адамгершілік ізгі қасиеттерді құқықтық мәдениетті қалыптастырудың негізгі алғышарты деп санауға болады.

Құқықтық мәдениет ұғымының мәнін ашудағы келесі тәсіл - функционалды тәсіл. Мұнда құқықтық мәдениет динамикада қарастырылған заңды қондырманың барлық элементтерінің жиынтығы ретінде қарастырылады. Мазмұны жағынан құқықтық мәдениет құқықтық құбылыстар қоғамды белсенді түрде өзгертеді деп түсіндіреді.

Аталған тәсілге құқықтық мәдениетті анықтаудың белсенділік тәсілін де жатқызуға болады. Мұнда басты назар адамның іс-әрекетіне аударылады. Бұл тұрғыда мәдениет шығармашылық қызметтің синонимі, қоғамның шығармашылық күштерінің бейнесі және адам қызметінің нақты тәсілі ретінде түсіндіріледі.

Құқықтық мәдениет әділеттілік, заңдылық және құқықтық тәртіптің жағдайымен сипатталады. Ол қоғамның, халықтың әлеуметтік топтары мен қабаттарының, сон-

дай-ақ заңды мәні бар жеке тұлғалардың құндылық бағдарын қамтиды. Осының қатарында ең жоғарғысы жалпы адами құндылықтарға бағытталған. Ал олардың өзегі болып адам тұлғасы және оның табиғи құқықтары саналады. Құқықтық мәдениет өзара түсіністік, өзара сыйластық және қоғамдық мүдделер бағытында келісімділік және жеке тұлғаға, заңдарға деген құрмет қалыптасқан жерде көрініс табады [3, 24-27].

Құқықтық мәдениетті зерттеу барысында белгілі ғалым Р.Т. Мұхаевтың ұсынған ғылыми көзқарасына назар аударған жөн. Ғалымның ғылыми көзқарасы құқық пен құқықтық мәдениеттің маңызды жақтарын ашып көрсетеді. Автор құқықтық мәдениет қоғамдық мәдениеттің бір түрі ретінде құқықтық қызметтің даму деңгейін көрсетеді және құқықтық санада, құқықтық құндылықтар жиынтығы мен қоғам мойындаған мінез-құлық нормаларында көрініс табады деп тұжырымдайды. Оның құқықтық мәдениетті түсіндірудегі құндылықтардың негізгі жүйесіне қатысты көзқарасы, ең алдымен, тұлғаның ажырамас құқықтары мен бостандықтарына бағытталады. Аталған ғылыми көзқарас жоғарыда атап өткен құқықтық мәдениет ұғымын ашудағы аксиологиялық тәсілдің мазмұнына ұқсас. Аксиологиялық тәсілде құқықтық мәдениет жалпы құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылса, ал Р.Т. Мұхаев құқықтық мәдениеттің негізінде құқықтық құндылықтар жүйесінде адамдардың құқықтары мен бостандықтарын жеке қарастырады [4, 37-38]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары»-деп көрсетілген². Осыған орай, әр адам басқа адамдардың құқықтарына құрмет танытып, бір-бірімен сыйласымды қарым-қатынас орната білуі керек. Бұл құқықтық мәдениет деңгейі жоғары қоғам қалыптастыруға септігін тигізері анық.

Қазіргі уақытта құқықтық мәдениет ұғымы туралы көптеген авторлардың берген анықтамалары бар. Солардың қатарында белгілі ғалым Б.С. Қабыкенова құқықтық

² Қазақстан Республикасының Конституциясы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2021 жыл.

мәдениетті «жалпы қоғам мәдениетінің ажырамас бөлігі, ал оның мәні құқық саласы мен заң тәжірибесінен асып түседі»-деп көрсетеді. Шын мәнінде де, мәдениет деңгейі жоғары дамыған қоғамда құқықтық мәдениеттің де қалыптасып дамуы заңдылық. Құқықтық мәдениеттің тағы бір түсініктемесін құқықтанушы ғалым А.В.Турлаев береді. Ол: «құқықтық мәдениет пен адам құқығы - бұл жеке тұлға еркіндігінің шегін және оны тиімді түрде іске асыру тетіктерін анықтайтын өзара байланысты құбылыстар»-деп есептейді. Құқықтық мәдениет - қоғам мен адам мәдениетінің ажырамас бір элементі. Ол тұтастай алғанда қоғамның моральдық-құқықтық деңгейін көрсететін әлеуметтік-нормативтік жүйенің бір жағы. Құқықтық мәдениет әрбір жеке тұлғаның құқықтық білім мен дағдыларды, құқықтық мінез-құлық ережелерін қабылдау көрсеткіші және құқықтық нормаларды жүзеге асыру қабілеті [5, 30-31]. Сонда қоғамдағы құқықтық мәдениет деңгейін арттыруда құқықтық тәрбие мен білім берудің маңызы өте зор. Тұлғаны құқықтық қалыптастыру (кейде кең мағынасында «құқықтық тәрбие» деп аталады) әр түрлі факторлардың әсерінен құқықтық мәдениетті қалыптастырудың бүкіл көп қырлы процесі ретінде түсіндіріледі (экономикалық, әлеуметтік, саяси, идеологиялық және т.б.).

Ал тар мағынасында құқықтық тәрбие - бұл жоғары деңгейдегі құқықтық мәдениетті қалыптастыру мақсатында адамдардың санасына әсер етудің мақсатты процесі болып табылады. Оның міндеттерінің құрамына мыналар кіреді:

- заңдарды білу;
- заңға деген ішкі құрмет;
- құқықтық білімді тәжірибеде қолдана білу;
- құқықтық нормаларға сай әрекет ету әдеттері.

Құқықтық тәрбие құқықтық тәрбиелеу процесін құрайтын элементтер жүйесін біріктіреді. Құқықтық тәрбиелеу жүйесіне субъектілер (тәрбиешілер), объектілер (тәрбиеленушілер) және құқықтық тәрбиелеу іс-шаралары (нысандар, құралдар, әдістер) жатады [2, 496]. Ендігі әрқайсысына сипат-

тама беріп өтейік. Біріншіден, құқықтық тәрбиелеу жүйесінің субъектілері болып тәрбиешілер табылады. Тәрбиешілер ретінде отбасы, білім беру ұйымдары және әлеуметтік топтар болуы мүмкін. Әсіресе, құқықтық тәрбиелеу процесінде отбасы маңызды рөл атқарады. Себебі отбасы - баланың алғашқы және негізгі тәрбиелену ортасы. Отбасы - адам баласының өсіп-өнер, қанат қағар ұясы және алтын бесігі. Тәрбиенің кілті-отбасының өмір тіршілігіне байланысты. Әсіресе, ата-ананың адамгершілік бейнесі балаларды тәрбиелеудің негізгі көзі. Қай заманда болмасын адамзат баласының алдында тұратын ұлы мақсат-мұраттардың қатарында ең негізгісі – өзінің өмірін, тәжірибесін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Себебі, ұрпақ тәрбиесі келешегімізді берік ететін басты фактор болып саналады. Осы орайда, «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» деген халық даналығына жүгінер болсақ, бала тәрбиесінің алғашқы алтын қазығы ата-ана тәрбиесінен бастау алады. Түркі әлемінің белгілі ойшылы Жүсіп Баласағұн: «Болса тәртіп, бала өседі сомданып, қатаң ұста, бос жүрмесін сандалып» деп айтқандай, есі кіріп, тілі шыға бастаған кезден-ақ баланы шектен тыс шолжаңдатпай, байсалды, ұғымтал, тілалғыш етіп баулу ата-ананың басты міндеттерінің бірі болып саналады³. Осы орайда әрбір ата-ана баланың өз құқықтары мен міндеттерін білуіне, тәртіпті болуына жол сілтеуі тиіс.

Қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі - жастар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алуға, қоғамдық тәртіпті сақтауға, заңды жауапкершілікті сезінуге үлесін қосатын субъектілердің бірі – білім беру ұйымдары болып саналады. Оқу орындарында жасөспірімдердің азаматтық, патриоттық, адамгершілік, салауаттық, құқықтық, мәдени, шығармашылық және т.б. қасиеттерін дамыту және қалыптастыру процесі жүзеге асырылады. Бұл ұжым мүшелеріне үлкен жауапкершілік пен міндет жүктейді⁴. Тәрбие - бұл алға белгілі бір мақсат қоя отырып тұлғаны әлеуметтік өмірге даярлау, баланың психикасына жүйелі әсер ету, бойына

³ «Отбасы тәрбиесі - қоғам негізінің бастауы» // Білімділер нормалы: <https://bilimdiler.kz/ustaz/4194-otbasy-tarbiesi-kogam-negizinin-bastauy.html>. 06 наурыз 2013, Сәрсенбі

⁴ «Қоғам және құқықтық тәрбие» Автор: Айтжанова Айдана // <https://bilim-all.kz/article/4793-Qogam-zhane-quyqytyq-tarbie>. 19.01.2017.

адамгершілік қасиеттерін сіңіру, өмірге, еңбекке дұрыс көзқарасын қалыптастыру процесі. Әлеуметтік өмірге даярлау екі жақты әсер ететін үрдіс: адамгершілік нормаларын меңгерту және тәртіп пен мінез-құлықтың тәжірибесін жинақтату болғандықтан жасөспірімдердің дамуын қоршаған ортасымен үйлесімділікте жүзеге асыру қажет. Мамандардың айтуынша, жасөспірім шақ – қиын әрі күрделі кезең деп есептеледі. Жасөспірім шақта өмірлік құндылықтарды ізденумен қатар өмірлік көзқарастар қалыптасады. Осы ретте, педагогтар мен ата-аналар қауымы құқықтық тәрбие беруде жасөспірімдердің жас және жеке тұлғалық ерекшеліктерін негізге алуы маңызды.

Ал тәрбиеленушілер санатына оқушылар, студенттер және жалпы әлеумет жатқызылады. Аталған санаттағы тұлғаларға құқықтық тәрбие беру білім беру ұйымдарының аудиторияларында, қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік мекемелерде жүзеге асырылады. Келесі элемент құқықтық тәрбиелеу іс-шаралары (нысандар, құралдар, әдістер). Құқықтық тәрбие беру нысандарының түрлері келесідей:

- құқықтық білім беру (жоғары және орта арнаулы оқу орындары мен мектептегі арнайы дайындық жұмыстары);

- құқықтық насихат (дәріс залдары, қоғамдық кеңестер, теледидар, басқа да бұқаралық ақпарат құралдары және т.б. арқылы құқықтық тәрбиелеу);

- құқық қорғау органдарының құқық бұзған тұлғаларды құқықтық тәрбиелеуі (яғни, ішкі істер органдарының, соттардың, прокуратураның, атқарушы органдардың және т.б. құқықтық тәрбиелеу қызметі);

- заң практикасы (әсіресе құқық қорғау органдарында іс-тәжірибеден өтуші студенттер үшін маңызды) [2, 497].

Жалпы, құқықтық тәрбиенің мақсаты болып оқушыларда құқықтық мәдениет пен құқықтық іс-әрекет қалыптастырып, оларды құқықтық заңдылық талаптарын түсінуге әрі мойындауға баулу табылады. Жастарды құқықтық сауаттылыққа тәрбиелеу олардың қылмыстық құқықбұзушылық әрекеттер жасауының алдын алуға, өздігінен өмірдегі мәселелерді шешуде дұрыс шешім қабылдауына, келеңсіз жағдайлардан тартынуы-

на, қоғамда пайдалы іспен шұғылдануына жәрдемдеседі⁵. Құқықтық тәрбие беру баланың жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың бойына жоғары идеялық пен қоғамдық меншікке қатынасты көзқарасты дарытудың асыл міндеттерін атқарады. Мемлекетте жастарға құқықтық тәрбие беру ісіне басымдылық беріліп келеді. Көбіне құқықтық сананың төмендігі, материалдық және рухани игіліктердің не екенін дұрыс түсінбеушілік қоғамда жат қылықтарды туғызады. Сондықтан да әр оқушының санасына құқықтық нормаларды дарыту және оны мінез-құлық нормасына айналдыру құқықтық тәрбиенің басты міндетінің бірі болып табылады [6, 158-159]. Негізінен, азаматтардың құқықтық санасы мен мәдениет деңгейін арттыруда тәрбие беру нысандарының бірі - құқықтық білім берудің маңызы өте зор. Елімізде тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап күні бүгінгі дейін құқықтық білім беру мәселесіне баса мән беріліп келе жатыр. Осы орайда мемлекет тарапынан құқықтық білім беру жүйесін заңнамалық тұрғыда реттеуге қатысты маңызды нормативтік-құқықтық актілер қабылданған болатын. Соның бірі ретінде Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 21 маусымдағы «Қазақстан Республикасында жалпыға бірдей құқықтық оқуды ұйымдастыру жөніндегі шаралар туралы» №2347 қаулысының негізінде қабылданған «Қазақстан Республикасында оқушы жастарды құқықтық оқытутұжырымдамасын» атап өтуге болады. Жалпы, нормативтік құжат өзінің заңдық күшін жойғанымен құқықтық білім беру мәселесін шешуде әлі де өзекті. Тұжырымдамада оқушыларды құқықтық оқытудың басты міндеті ретінде құқықтық тәрбиенің бүкіл кешенін биік құқықтық сана мен заңды қастерлеу дәстүрін қалыптастыруға жұмылдыру көзделген. Тұжырымдаманың мақсаты - құқықтық мәдениет негіздерін қалау болып саналады. Яғни, құқықтық білім беру - құқықтық сана мен құқықтық мәдениет деңгейін қалыптастырушы негізгі нысан. Тұжырымдамада құқықтық оқытудың негізгі мәселелері аталып көрсетіледі. Мәселен, құқықтық мемлекет құру жағдайында жастар арасындағы қылмыстық ахуал мен орта және жоғары оқу орындарында

⁵ «Құқықтық тәрбиенің маңызы зор» Автор: Бейбітгүл Тұтқабекова // <http://anatili.kazgazeta.kz/news/40086>. 17 Қараша, 2016.

құқықтық оқытудың төмен деңгейі алаңдаушылық туғызады. Оқу бағдарламаларына сәйкес орта білім беру ұйымдарында құқық негіздері пәні тек 9 сыныпта жүргізіледі және оны оқушылар 32-34 сағат көлемінде бір жыл оқиды. Құқықты жоғары сыныптарда ғана оқыту кеш болады, өйткені құқықтық сана негіздері, тұлғаны қалыптастырудың іргетасы едәуір ертерек қалануға тиіс. Кәмелетке толмағандардың ауыр қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілігі 14 жастан басталатындығын да ескеру қажет. Мектеп оқушылары осы жаста-ақ белгілі бір мөлшерде құқықтық білім алуға тиісті. Құқықтың негізгі принциптері адамгершілік қасиеттермен байланысты екенін ескере отырып, мектепте дейінгі тәрбие мекемелерінде балаларға қоғамдық нормалар «әліппесін» оқыту қажет⁶. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылы жариялаған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы негізінде қолға алынған жаңа «Құқықтық сана – қауымға пана» арнайы жобасы аясында құқықтық білім беру негіздерін танымал ету бойынша кең ақпараттық науқан өткізу міндеті қойылған⁷. Осы орайда, қазіргі уақытта еліміз бойынша өскелең ұрпаққа, тұрғындарға құқықтық білім беруді жетілдіру, соған орай оқулықтар мен оқу құралдарын өмір талабына сай дайындалған заңдарға негіздеп қайта дайындау жолы алға қойылып отыр. Өйткені, мемлекет, қоғам және жеке адам іс-әрекеттерінің барлығы дерлік құқық нормалары арқылы реттеліп жүзеге асырылатыны белгілі. Демек, қоғамның әрбір мүшесі өз құқықтары мен міндеттерін заң нормалары негізінде жүзеге асыруы тиіс. Құқық нормалары адамның туған сәтінен бастап өмірінің соңғы сәтіне дейінгі қолданылатын заңдылық құралы. Қоғам мүшелері әсіресе, жастар конституциялық, әкімшілік, азаматтық, қылмыстық, жер, су, экология, салық, қаржы, еңбек, отбасылық құқық салаларын білуі қажет [7, 15-18].

Құқықтық білім беруде еліміздегі білім беру ұйымдарында өткізілетін «Құқық негіздері» пәнінің жастардың құқықтық са-

насы мен мәдениетін арттыруда алар орны ерекше деп айтар едім. Жоғарыда қарастырып өткен тәуелсіздіктің алғашқы ширегінде қабылданған тұжырымдамада көрсетілген мәселені шешу мақсатында құқық негіздері пәні қазіргі уақытта 10-11 сыныптарда да өткізіледі. Дегенмен, пәнге бөлінетін сағат саны аз. Жас ұрпаққа құқықтық білім беру – оларды әр ісінде жауапты болуға, тәртіпке бағынуға, заңды құрметтеуге баулитындығын ескерсек, орта білім беретін мектептерде өткізілетін құқық негіздері пәніне берілетін сағат санын көбейту қажет. Мен өзімнің педагогикалық тәжірибемнің негізінде нақты айта аламын: аталмыш пән көптеген студенттердің құқықтық білім деңгейін арттырып, олардың қоғамдық қатынастардың заң аясында реттелетіндігін және өз құқықтары мен міндеттерін күнделікті өмірде білудің қажеттілігін түсінуге сеп болды. Заң ғылымдарының докторы, профессор А.Н. Ағыбаев «Заң» республикалық құқықтық, ғылыми-практикалық журналының 2019 жылғы №5 санында жарық көрген «Құқықтық мемлекетке білімді заңгерлер керек» атты мақаласында: «Әрбір отбасы бала тәрбиесінде дәстүрлі әдет-ғұрып заңдарының тиімді жақтарын ұрпақтар санасына сіңіріп, оларды заңды құрметтеуге, әділеттілікке, турашылдық жолға түсетіндей етіп тәрбиелеуі қажет. Балабақшаларда еліміздің Ата Заңы – Конституцияда көрсетілген адамның, азаматтың басты құндылықтары – құқықтары мен бостандықтары туралы айқындалған түсініктердің мазмұнын, мемлекеттің, мемлекет рәміздерінің маңызын, мемлекеттік құрылысының негізгі ұғымдарын түсіндіруі тиіс. Орта мектепте оқытылатын құқық негіздері пәнін қайта сапалы түрде дайындап, оны Конституцияға негіздеп шығару керек, осы пәнге бөлінген сағат санын көбейтіп, бір жүктемеге толтырып, дәріс беретін пән мұғалімінің арнаулы заң білімі болуына талап қойған жөн. Өйткені, білім сапасы ұстаздың мамандығына, білгірлігіне тікелей байланысты. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Жалпыға бірдей еңбек қоғамының 20 қағидалары» атты

⁶ Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 21 маусымдағы «Қазақстан Республикасында жалпыға бірдей құқықтық оқуды ұйымдастыру жөніндегі шаралар туралы» №2347 қаулысының негізінде қабылданған «Қазақстан Республикасында оқушы-жастарды құқықтық оқытудың тұжырымдамасы» (Күшін жойған) // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2021 жыл.

⁷ Құқықтық сана – қауымға пана | Рухани Жаңғыру // <https://ruh.kz/ru/page/tyty-sana-auiyuma-pana>

мақаласында да құқық негіздері оқу құралын даярлау, жоғары оқу орындарын бітірген жастардың құқықтық білімді меңгеру қажеттілігі нақты көрсетілген. Осыған орай, аталған пән бойынша жаңа оқу құралын дайындау қажеттілігі өзінен-өзі туындап отыр»-деп нақты атап көрсетеді [8, 15-20]. Шын мәнінде, ғалымның айтқан пікірі өте дұрыс. Құқықтық білім берудің алғашқы элементтері балабақшадан басталуы тиіс. Жоғарыда атап өткен тұжырымдамада да мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында қоғамдық нормалар «әліппесін» оқыту қажеттілігі аталады. Балабақшаларда құқықтық білім берудің формасы өте қарапайым түрде болуы тиіс. Яғни, бүлдіршіндерді тәртіпті болуға, белгілі бір ережелерді орындауға, үлкендерді сыйлауға үйрету, Отан туралы түсінік беру олардың бойында патриоттық сезімді арттырып, нормаға сай әрекет ету дағдыларының бірінші кезеңдегі белгілерін қалыптастырады. Құқықтық білім беру барысында жастарға Қазақстан Республикасының Конституциясы жөнінде теориялық мағлұмат беру де негізгі бағыттардың бірі болуы қажет. Әр азаматтың құқықтық санасын арттыруда Ата Заңның рөлі зор. Оның бірнеше себебі бар. Біріншіден, жете түсініп, оқитын болсақ, мемлекеттің Негізгі Заңында бекітілген құқықтарымыз бен міндеттеріміз барын білеміз. Екіншіден, Ата Заңдағы құқықтарымыз мен міндеттерімізді жетік білсек, құқықтық сауаттылық жоғарылайды. Үшіншіден, құқықтық сауаттылықтың жоғары болуы құқықтық сананың артуына тікелей ықпал етеді. Төртіншіден, құқықтық сананың артуы құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам қалыптастырудың алғышарты. Сондықтан, өскелең жас ұрпақ Ата Заңның ел егемендігін нығайтудағы рөлін жете түсініп, тағылымды құқықтық тәлім-тәрбие алуы тиіс [9, 4].

Құқықтық мәдениет деңгейін арттыруда қабылданған тағы бір бағдарлама - «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009 - 2011 жылдарға арналған бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылдың 29 қарашасында қабылдаған

№1116 Қаулысы. Аталған бағдарламаның мақсаты - Қазақстан Республикасы азаматтарының құқыққа сай мінез-құлқына қол жеткізу болып табылады. Ал міндеттері төмендегідей:

- Қазақстан заңнамасын түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

- мемлекеттік қызметшілердің және жалпы халықтың құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру;

- бұқаралық ақпарат құрамдарымен қарым-қатынас, құқықтық түсіндіру жұмыстарында жаңа ақпараттық технологияларды, оның ішінде әлемдік «Интернет» жүйесін қолдану;

- құқықтық түсіндіру жұмыстары және құқықтық оқыту жұмыстарының өзекті мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді жандандыру. Бағдарламада аталған міндеттерді шешуде құқықтық тәрбие беру нысандарының бірі - құқықтық насихаттың рөлі зор. Республика аймақтарындағы тұрғындар үшін құқықтық түсіндіру жұмысының әртүрлі қырлары бойынша: «Конституция - мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуының кепілі», «Адам саудасы - өркениеттің кері кетуі», Президенттің Қазақстан халқына Жолдауларын түсіндіру бойынша «Мүлікті жария етуде өз мүмкіндігіңізді жіберіп алмаңыз», «Әділет органдарының, прокуратураның, құқық қорғау органдарының жұмысы туралы», «Халыққа қызмет көрсету орталықтары туралы», «Жастар арасындағы қылмыстылықтың алдын алу» және басқа тақырыптарда дәрістер топтамасы ұйымдастырылды. Мүлікті жария ету мәселелері бойынша ауылдық жерлерде жиындар, еңбек ұжымдарында кездесу-әңгімелер өткізілген болатын. Мерзімді баспасөз басылымдарында құқықтық тақырып бойынша тұрақты айдарлар ашу және ақпараттық материалдарды орналастыру жұмыстары жүргізілді. Республикалық электронды бұқаралық ақпарат құралдарында құқықтық тақырып бойынша телевизия бағдарламалары мен радиохабарларын, жарнамалық бет-бейнелік роликтер жасау жөніндегі шаралар кешені жүзеге асырылады. Құқық қорғау органдарының жәрдемімен құқықтық бағдарламалар және құқықтық тақырып бойынша ради-

охабарлар жасалып, жұмыс істеуде⁸. Мысал ретінде, қазіргі таңда телевизия саласы бойынша «Еуразия бірінші арнасында» көрермендерге заңды құқықтары мен міндеттерін түсіндіру мақсатында «Заң сөйлесін» бағдарламасы ұсынылуда. Әрбір бағдарлама аясында нормативтік актілер мен қабылданып жатқан заң ережелерін түсіндіретін 5-6 сюжет, жекелеген оқиғалар және детективтік зерттеу көрсетіледі. Қиын жағдайға тап болған телекөрермендер редакцияға хабарласып, заңгердің білікті кеңесін ала алады. Бағдарламаның негізгі мақсаты – көрерменге белгілі бір даулы мәселелерден заң шеңберінде қалай шығуға болатынын көрсету болып табылады⁹. Бағдарлама азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға ықпал етеді. Себебі, бағдарламаны көрген әр азамат еліміздегі қабылданып жатқан заңнамаларды, олардың қоғам үшін тиімділігі мен кемшілігін біледі және сол арқылы заңдарға деген көзқарасы, яғни құқықтық санасы қалыптасады. Құқықтық санасы жоғары тұлға қоғамда өз іс-әрекетін заң нормаларына сай жүзеге асырады. Бұл әрине, өз кезегінде, құқықтық мәдениетті арттыруға тікелей сеп болады. Сонда азаматтардың құқықтық санасын арттыруда бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы зор. Мемлекетте қабылданған заңдардың мазмұны мен маңыздылығы бұқаралық ақпарат құралдары болып табылатын газет-журналдар, телерадио арналары арқылы халыққа түсіндіріліп отыруы маңызды. Бірақ бір ескере кететін жайт, заңнамаларға жиі енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар мемлекеттік органдардан шығарылатын жаршыларда, республикалық газет-журналдарда, маңыздылығы жоғары болса ғана бұқаралық ақпарат беттерінде жарияланады. Ал ол өзгерістер мен толықтырулардың мемлекет пен қоғамда қандай көлемде жұмыс жасап жатқандығы азаматтарға беймәлім күйде қалып отырады. Сондықтан заңнамаларға легальді түсініктеме берілуі керек¹⁰. Бұл жердегі легальді

түсініктеме дегеніміз - мемлекетте қабылданған заңнамаларға, нормативтік-құқықтық актілерге ресми түсіндірме беруді өзіне міндет ретінде алған арнайы органдар жүзеге асыратын түсіндіру жұмысын айтады. Елімізде азаматтарға заңнамалар бойынша Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі өзіне берілген өкілеттігі шегінде легальді түсініктеме беруді жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады [10,61-62]. Легальді түсініктеме беруде Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылдың 2 қыркүйегінде жариялаған «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында: «Заңнамадағы барлық қарама-қайшылықтар мен дүдәмал тұстар азаматтардың мүдделерін ескере отырып, түсіндірілуі тиіс»-деп нақты айтқан болатын [11,2]. Осы ретте, елімізде зейнетақы қорындағы қаржының бір бөлігін пайдалану туралы заң қоғамның қызу талқысынан өтті және оған Қазақстан Республикасы Парламентінің жоғарғы палатасы - Сенат тиісті өзгертулер енгізіп, оны төменгі палата - Мәжіліс мақұлдап, заң жобасы қабылданды¹¹. Қазіргі кезде заң жобасының мазмұнына бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа жүйелі түрде легальді түсініктеме берілуде. Басқа да халық игілігі үшін қабылданған заңдардың маңыздылығы жөнінде құқықтық насихат және түсіндіру жұмыстарын жүйелі түрде ұйымдастырып отыру керек. Бұл өз кезегінде халықтың заңға деген сенімділігін нығайтып, құқықтық сауаттылықтарын арттыра түседі.

Азаматтардың құқықтық санасы мен мәдениет деңгейін арттыруда «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы

⁸ «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009 - 2011 жылдарға арналған бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылдың 29 қарашасында қабылдаған №1116 Қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2021 жыл.

⁹ «Заң сөйлесін - №138 шығарылым». Еуразия бірінші арнасының ресми сайты: <https://1tv.kz/kz/za-s-ylesin/>

¹⁰ Қазақстанның конституциялық дамуы» Дарибаев Ф.С., Консультациялық көмек көрсеткен жетекші: Байжұманова А. М. // <http://ksrk.gov.kz/ru/page/raboty-pobeditelley>

¹¹ 2020 жылы Қазақстанда қандай маңызды заңдар қабылданды? Автор: Айжан Қалиева, Нұр-Сұлтан // <https://azattyq-ruhy.kz/gov/17971-2020-zhyly-kazakstanda-kandai-manyzdy-zandar-kabyldandy>. 28.12.2020.

№636 Жарлығын да атап өтсек болады. Жарлықтың негізінде бекітілген Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының 4-тарауы «аса маңызды серпінді өзгерістер:жүйелі реформалар» деп аталады. 4-тараудың 4-реформасында: «Сыбайлас жемқорлықсыз құқықтық мемлекет» деп көрсетілген. Реформада 2025 жылға қарай Қазақстан үшін қағидаттық өзгерістер белгіленген:

- заң шығарушылықтан – заңдарды мүлтіксіз сақтауға және құқық қолдану практикасын қамтамасыз ету;

- құқықтық қорғаудың кепілдігіне сенімсіздіктен – мемлекеттік билік институттарына, тәуелсіз және әділ сот жүйесіне жоғары сенім білдіру деңгейі;

- жазалаудан – сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне жол бермеу;

- құқық бұзушылықтарға төзушіліктен – әсіресе сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне мүлдем төзбеушілік, азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру болмақ.

Реформада: «Құқықтық мемлекетті қалыптастыруда табыстың маңызды құрамдас бөлігі құқық бұзушылықтарғамүлдем төзбеушілікті орнату, азаматтардың заңды сақтаушылық мінез-құлқын және жалпы қоғамда жоғары құқықтық мәдениетті қалыптастыру болып табылады»-деп айқындалған. Реформадағы негізгі басымдық тұрақты құқықтық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған. Басымдықтың негізгі міндеттеріне заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің халыққа түсінікті тілдік стильде және форматта берілуін қамтамасыз ету, сондай-ақ білім беру бағдарламаларына құқықтық оқытудың қазіргі заманғы форматтарын енгізуді қамтамасыз ету жатады. Құқықтық мәдениетті қалыптастыруда азаматтардың қоғамдық бақылауға қатысуын кеңейтудің рөлі ерекше¹². Сонда заңнамалар, нормативтік-құқықтық актілер мазмұны жағынан түсінікті әрі нақты жазылатын болса, бұл да халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға ықпал етеді және қоғамда нигилистік көзқарастың туындауының алдын алады. Ал құқықтық білім беру жүйесінде оқытудың интербелсенді әді-

стерін және қазіргі заман ағымына сай жаңа ақпараттық технологияларды тиімді түрде қолдану да жастардың құқықтық санасы мен мәдениетін арттыра түседі. Мысалы, мен өзімнің педагогикалық тәжірибемде оқыту процесінде білім алушыларға құқықтық ситуацияларға байланысты логикалық есептерді шешуді тапсырамын. Сабақ барысында құқықтық ситуацияларды көрініс түрінде көрсету мақсатында «іскерлік және рөлдік ойындар» деген әдісті білімгерлер арасында қолдануға тырысам. Себебі, білімгерлер рөлге ене отырып, құқықтық жағдай кезіндегі мәселені шешуде заңнамаларды қарастырады, заңдарда көзделген құқықтары мен міндеттерін біледі. Ал бұл тікелей білімгерлердің құқықтық ойлау жүйесін дамытуға түрткі болады. Құқықтық ойлау жүйесі қалыптасқан тұлғаның құқықтық санасы да жоғары болатыны анық. Сондай-ақ, қазіргі пандемия жағдайына байланысты қашықтықтан оқыту барысында құқық негіздері пәні бойынша «Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы -жетекші құқық саласы» деген тақырыпта видео-дәріс өткізгенмін. Дәріс нәтижесінде білімгерлер Ата Заңда жазылған құқықтары мен міндеттерін білудің маңыздылығын түсінді және мемлекеттің негізгі заңына деген құрметі арта түсті.

Тағы бір айта кететіні, реформада құқықтық мәдениетті қалыптастыруда азаматтардың қоғамдық бақылауға қатысуын кеңейтудің рөлі ерекше екендігі көрсетіледі. Бұл бағытта Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың бастамасымен құрылған Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі жүйелі түрде жұмыс жүргізуде. Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы консультативтік-кеңесші орган және қызметінің негізгі мақсаты жұртшылықтың, саяси партиялардың, азаматтық қоғамның өкілдерімен кеңінен талқылау негізінде мемлекеттік саясаттың өзекті мәселелері бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар тұжырымдау болып табылады. Аталған кеңестің негізгі міндеттері келесідей:

- тұжырымдамалардың, мемлекеттік бағдарламалардың және нормативтік

¹² «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы №636 Жарлығы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2021 жыл.

құқықтық актілердің жобаларына қоғамдық сараптама жүргізу;

- жұртшылықтың және азаматтық қоғамның пікірін ескере отырып маңызды стратегиялық проблемаларды қарау;

- жұртшылықтың, саяси партиялардың, үкіметтік емес сектордың және мемлекеттік органдардың өкілдері арасында сындарлы диалогты қамтамасыз ету;

- өзінің құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін өзге де қызметті жүзеге асыру¹³. Яғни, ұлттық қоғамдық сенім кеңесі мемлекеттік органдар тарапынан қабылданған заңнамаларға, стратегиялық маңызы жоғары бағдарламаларға талқылау жүргізуді, қазіргі таңдағы қоғам мүшелері арасындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді қарастырып, оны шешу жолдарын іздестіруді жүзеге асыратын билік пен қоғам арасындағы өзара ынтымақтастықты қалыптастырушы орган болып саналады. Құқықтық мәдениетті қалыптастыруда сенім кеңесінің атқаратын жұмысының бір бағыты - заңнамаларда қоғамдағы өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелердің шешілу жолдарының қарастырылуын қамтамасыз ету және сол бойынша халықтың заңдарға деген сенімділіктерін, құқықтық тәртіпті нығайту. Халықтың мемлекет тарапынан қабылданған заңдардың өз құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мүмкіндіктеріне сенімі жоғары болса, қоғамда заң үстемдігі орнайды әрі азаматтар арасындағы құқықтық сана мен мәдениет деңгейі жоғары дәрежеде болады.

Ендігі кезекте құқықтық тәрбиелеу нысандарының тағы бір түрі - құқық қорғау органдарының құқық бұзған тұлғаларды құқықтық тәрбиелеуі жөнінде қарастырып өтсек. Аталған тәрбиелеу процесіне мысал ретінде пробацациялау қызметін айтуға болады. Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробацация туралы» Заңының 1-бабында: «пробацация - санаттары заңмен айқындалған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы қызмет түрлері мен

жеке айқындалатын шаралар жүйесі»-деп айқындалған. Пробацацияның мақсаты болып: 1) күдіктінің, айыпталушының мінез-құлқын түзеу; 2) сотталған адамды әлеуметке қосу; 3) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемесінен босатылған адамды әлеуметтік бейімдеу және оңалту арқылы қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу табылады¹⁴. Яғни, пробацация жазасын өтеп шыққан азаматтардың қайтадан құқық бұзушылық әрекет жасауының алдын алуға бағытталған іс-шаралар кешені. Құқық қорғау органдары жазасын өтеп шыққан азаматтарға әлеуметтік-психологиялық және құқықтық тұрғыда қолдау шараларын жүргізеді. Арнайы заңнамалар бойынша түсіндіру жұмыстарын жүргізу де олардың құқықтық сана-сезімін қалыптастырып, құқық бұзушылық жасаудың бұрыс әрекет екендігін түсінуге және сол арқылы қоғамда тәртіп пен тұрақтылық орнатуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, заң практикасының да құқықтық тәрбиелеу процесінде алатын орны ерекше. Орта кәсіптік және жоғары оқу орындарының заң факультеттерінде білім алатын студенттер құқық қорғау органдарында іс-тәжірибеден өту барысында құқық қорғау қызметіне қатысты мамандардан консультациялар алады, мамандар білімгерлерге іс-қағаздармен жұмыс істеуді үйретеді. Бұл болашақ заңгерлердің құқықтық санасы мен мәдениет деңгейін арттыруға оң әсерін тигізеді.

Қорытынды бөлім. Қорыта айтқанда, құқықтық тәрбие мен білім беру азаматтардың құқықтық сана-сезімі мен мәдениетін арттыруға мүмкіндік беретін негізгі жол. Биыл ел тәуелсіздігінің 30 жылдық мерейлі мерекесі аталып өтіледі. Тәуелсіздіктің ширек ғасырын бағындырған Қазақстан қазіргі таңда әлем мойындаған, халықаралық аренада өзіндік беделі бар мемлекетке айналды. Орда бұзар 30 жылдың ішінде елімізде Тұңғыш Президент-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың және Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың бастамасымен көптеген саяси-құқықтық реформалар жүзеге асырылып келеді. Негіз-

¹³ Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 17 шілдедегі №63 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі туралы ереже // https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazakstan-respublikasy-prezidentinin-zhanyndagy-ulttyk-kogamdyk-senim-kenesinin-erezhesin-zhane-kuramyn-bekitu-turaly

¹⁴ Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробацация туралы» Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2021 жыл.

гілерін жоғарыда қарастырып өттік. Жалпы, саяси-құқықтық реформаларды жүргізудегі басты мақсат - қоғамда заң үстемдігін орнату, халықтың құқықтық сауаттылығын арттырып, құқықтық мәдениетті қалыптастыру болып табылады. Реформалар өзінің тиімді нәтижесін беруде. Бірақ, қоғам алдында халықтың құқықтық санасы мен мәдениетін арттыруда кезек күттірмейтін міндеттер әлі де тұр. Сондықтан, осы орайда азаматтардың құқықтық санасы мен мәдениет деңгейін арттыруға байланысты өзімнің негізгі ұсыныстарымды айтып өтсем:

- біріншіден, орта және орта кәсіптік білім беру ұйымдарында «Құқық негіздері» пәнін жалпы білім беру және міндетті пәндер компонентіне кіріктірсе, сондай-ақ, пәнге бөлінетін сағат санын көбейтсе, бұл өскелең жас толқынның құқықтық санасын арттыруға әсер етеді. Аталған ұсыныс құқықтық мемлекет концепциясын іске асырудың және азаматтық қоғам институтын дамытудың алғышарты болар еді.

- екіншіден, орта және орта кәсіптік білім беру ұйымдарында «Құқық негіздері» пәнінен сабақ беретін оқытушылар санын көбейту керек. Бұл орайда, жоғары оқу орындарында құқықтық пән оқытушыларын даярлайтын «Құқық және экономика негіздері» мамандығының сапалық дәрежесін арттыру қажет және осы мамандыққа түлектерді көбірек тарту маңызды. Бір ескере кететін жайт, білім беру барысында аталмыш пәннен тарих пәнінің мұғалімдері сабақ беретіндігін білеміз. Бірақ, менің ойымша, бұл пәннен арнайы жоғары заңгерлік білімі бар оқытушылар сабақ бергені дұрыс болар еді. Өйткені, тарих пәнінің оқытушылары көбінесе заңнамалардың тарихи аспек-

тісін негізге ала отырып, білім алушыларды құқықтың пайда болу тарихымен таныстырады. Ал құқықтың жекелеген салаларын, қоғамдық қатынастарды заң аясында реттеудің жолдарын заңгерлік білімі бар оқытушылар нақтылы нормативтік-құқықтық актілерді, мысалыға, Конституцияны, кодекстерді негізге ала отырып түсіндірер еді. Бұл да білім алушылардың құқықтық санасын қалыптастыруға түрткі болады. Осы жерде, менің тағы бір ұсынысым, не болмаса тарих пәнінің оқытушылары құқық негіздері пәнінде нақтылы заңнамаларды негізге ала отырып, сабақ жүргізсе, білім алушылардың құқықтық құбылыстар жөнінде теориялық білімдері арта түсері анық.

- үшіншіден, қазіргі қоғам жағдайындағы жасөспірімдер арасындағы түрлі сипаттағы құқықбұзушылықтардың алдын-алу, олардың құқықтық санасын арттыруда құқықтық, психологиялық және әлеуметтік қолдау көрсету жүйесін жүзеге асыратын кешенді кабинеттің қызметін ұсынар едім. Аталған кабинетте заңгер-кеңесші, психолог және әлеуметтік педагог сияқты мамандар жұмыс жасайды. Жасөспірімдермен жүйелі түрде жұмыс жүргізетін кеңес беру кабинетінің құрылуы, жасөспірімдердің құқықтық сауаттылығын арттырып, құқық бұзушылықтарға баруының алдын алады. Жалпы, қоғамның құқықтық мәдениетін арттырамыз десек, ең алдымен, жасөспірімдермен жүйелі бағытта жұмыс жүргізудің маңызы зор. Құқықтық мәдениеті жоғары мемлекетте тұрақтылық пен бейбітшілік орнайтыны және соның нәтижесінде елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы дамытындығы анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сапарғалиев Ф.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Астана: Фолиант, 2007. - 336 б.
2. Рассказов Л.П. Теория государства и права: углубленный курс: Учебник. - М: РИОР: ИНФРА-М, 2015. - (Высшее образование: Бакалавриат). - <http://www.cdodd.ru/storage/files/2/7426.pdf>
3. Ибраева А.С., Алимбекова М.А., Дюсебалиева С.С. Основные научные подходы к исследованию правовой культуры в современной юридической науке // Международный научный журнал «Наука и жизнь Казахстана» - 2016 год. - №6 (42) - С. 24-27.
4. Ахметов А.С. Правосознание как элемент правовой культуры казахстанского общества // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2014. - №4 (72) - С. 37-38.

5. Ахметов А.С. Проблемы типологии правовой культуры // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2014. - №2 (70). 2014. С. 30-31.
6. Құрманалина Ш., Мұқанова Б., Ғалымова Ә., Ильясова Р. Педагогика: Оқулық. 3-басылым. - Астана: Фолиант, 2014. - 472 б.
7. Ағыбаев А.Н. Қазақстан құқығы пәні жетілдіруді қажет етеді // «Заң» республикалық құқықтық, ғылыми-практикалық журналы. - 2019. - №7. - Б. 15-18.
8. Ағыбаев А.Н. Құқықтық мемлекетке білімді заңгерлер керек // «Заң» республикалық құқықтық, ғылыми-практикалық журналы. - 2019. - №5. - Б. 15-20.
9. Дәрібаев Ғ. Құқықтық сананы арттырады // «Жетісу» Алматы облыстық қоғамдық саяси, әлеуметтік-экономикалық газеті. - 29 тамыз, 2020 жыл. - №93-94 (18802). - Б. 4.
10. Дарибаев Ғ.С. Рухани жаңғыру аясындағы құқықтық сана ұғымының теориялық негізі мен азаматтардың құқықтық санасын қалыптастырудың негізгі мәселелері // «I Международное книжное издание стран Содружества Независимых Государств / «Лучший молодой ученый – 2020»: I международная книжная коллекция научных работ молодых ученых – Нур-Султан – 2020. V том. С. 61-62
11. Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевтың 2019 жылдың 2 қыркүйегінде жариялаған «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы // «Жетісу университеті» Алматы облыстық қоғамдық-саяси жастар газеті. - 26 қыркүйек 2019 жыл. - №9 (186) Б. 2.

REFERENCES

1. Sapargaliev G.S., Ibraeva A.S. Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik. - Astana: Foliant, 2007. - 336 s.
2. Rasskazov L.P. Teorija gosudarstva i prava: uglublennyy kurs: Uchebnik. — M: RIOR: INFRA-M, 2015. - (Vysshee obrazovanie: Bakalavriat). — <http://www.cdodd.ru/storage/files/2/7426.pdf>
3. Ibraeva A.S., Alimbekova M.A., Djusebalieva S.S. Osnovnye nauchnye podhody k isledovaniju pravovoj kul'tury v sovremennoj juridicheskoy nauke // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Nauka i zhizn' Kazahstana» - 2016 god. - №6 (42) - S. 24-27.
4. Ahmetov A.S. Pravosoznanie kak jelement pravovoj kul'tury kazahstanskogo obshhestva // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. - 2014. - №4 (72) - S. 37-38.
5. Ahmetov A.S. Problemy tipologii pravovoj kul'tury // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. - 2014. - №2 (70). 2014. S. 30-31.
6. Kurmanalina Sh., Mukanova B., Galimova A., Il'jasova R. Pedagogika: Uchebnoe posobie. 3-e izdanie. - Astana: Foliant, 2014. - 472 s.
7. Agybaev A.N. Қазақстан құқығы пәні зhetildirudi қazhet etedi // «Заң» respublikalyқ құқықтық, ғылыми-практикалық zhurnaly. - 2019. - №7. - Б. 15-18.
8. Agybaev A.N. Құқықтық memleketke bilimdi заңгерler kerek // «Заң» respublikalyқ құқықтық, ғылыми-практикалық zhurnaly. - 2019. - №5. - Б. 15-20.
9. Dəribəev F. Құқықтық sanany arttyrady // «Zhetisu» Almaty oblystyқ қоғамдық saјasi, əleumettik-jekonomikalық gazeti. - 29 тамыз, 2020 zhyl. - №93-94 (18802). - Б. 4.
10. Daribaev F.S. Ruhani zhaңgyru aјasyndaғы құқықтық sana ұғымynың teorijalyқ negizi men azamattardyң құқықтық sanasyn қalyptastyrudың negizgi мәseleleri // «I Mezhdunarodnoe knizhnoe izdanie stran Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv / «Luchshij molodoj uchenyj-2020»: I mezhdunarodnaja knizhnaja kollekcija nauchnyh rabot molodyh uchenyh – Nur-Sultan – 2020. V tom. S. 61-62.
11. Қазақстан Respublikasynың Prezidenti Қ. Тоқаevтың 2019 zhyldың 2 қyrkyјeginde zharijalаған «Syndarly қоғамдық dialog – Қазақstannyң тұрақтылығы мен өrkendeuiniң negizi» attы Zholdauy // «Zhetisu universiteti» Almaty oblystyқ қоғамдық-saјasi zhastar gazeti. - 26 қyrkyјjek 2019 zhyl. - №9 (186) Б. 2.